

تنهای شکبیا

احوال، افک و آثار شیخ فضل الله نوری (م ۱۳۲۷ ق)

تألیف

مورخ شهیر و پژوهشگر تبار

مرحوم علی ابوالحسنی (مندرج)

مؤسسۀ کتاب شناسی شیعه

۱۳۹۴

بزرگان شیعه

۸

سرشناسه	ابوالحسنی (منذر)، علی، ۱۳۹۰
عنوان و نام پدیدآور	تنهای شکبیا؛ احوال، افکار و آثار شیخ فضل الله نوری (م ۱۳۲۷ق) / تألیف: علی ابوالحسنی (منذر)؛ تحقیق: مؤسسه کتاب شناسی شیعه.
مشخصات نشر	قم: مؤسسه کتاب شناسی شیعه، انتشارات ۳۹۲.
مشخصات ظاهری	۹۲ ص.
فروست	نشر مؤسسه کتاب شناسی شیعه (= مؤسسه تراث شیعه، ۳۹۱، برگذشت نامه ها، تراجم؛ ۲۲. بزرگان شیعه؛ ۸۶.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۷۰۰۳-۲۱-۳
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه: ص ۵۳۷-۵۶۸.
یادداشت	نمایه.
موضوع	نوری، فضل الله، ۱۲۵۹-۱۳۲۷ق. -- نقد و تفسیر - سرگذشت نامه
موضوع	مجتهدان و علما -- ایران -- فعالیت های سیاسی
موضوع	ایران -- تاریخ -- انقلاب مشروطه، ۱۳۲۴ - ۱۳۲۷ق. -- روحانیت
شناسه افزوده	مؤسسه کتاب شناسی شیعه (= مؤسسه تراث الشیعة)
رده بندی کنگره	DSR1۴۵۳ / الف ۲۳ / ۶۰۳
رده بندی دیویی	۹۵۵ / ۷۵۰۹۲
شماره کتابشناسی ملی	۴۱۱۵۸۶۵

تنهای شکیبا

احوال، الحار و آثار شیخ فضل الله نوری (م ۱۳۲۷ ق)

تألیف: علی بوالحسنی (م ۱۳۲۷ ق)

تهیه: مؤسسه کتاب شناسی شیعه (= مؤسسه تراث الشیعة)

• ناشر: انتشارات مؤسسه کتاب شناسی شیعه

• چاپ: زیتون

• نوبت چاپ: اول / زمستان ۱۳۹۴

• شمارگان: ۱۰۰۰

• بها: ۵۰/۰۰۰ تومان

www.ketaboo.com

کتابشناسی و فهرست نویسی: دکتر سید علی حسینی
تألیف: دکتر سید علی حسینی

www.ketaboo.com: آدرس: تهران، خیابان ولیعصر، پلاک ۱۳۳، طبقه اول، روبروی کتابخانه آیت الله العظمی بروجردی

انتشارات مؤسسه کتاب شناسی شیعه، قم، صندوق پستی ۹۱۶-۳۷۱۸۵، تلفن و نمابر: ۳۷۷۴۲۸۵۰-۰۲۵

نمایندگی فروش: قم، ابتدای خ شهداء، کلیه شروق، تلفن: ۳۷۸۳۸۱۴۴-۰۲۵

www.al-athar.ir | e-mail: info@al-athar.ir

این اثر با حمایت معاونت فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به چاپ رسیده است.

فهرست مطالب

۱۳	مقدمه حضرت آية الله سبوحانی (دامت برکاته).....
۱۷	مقدمه مؤسسه کتاب شناسی شیعه.....

بخش اول: از ولادت تا پایان تحصیلات/۲۱

۲۳	ولادت و خانواده.....
۳۵	تحصیلات و اساتید.....
۳۷	سفر به سامرا.....
۳۸	محقق رشتی و ستایش شیخ.....
۴۰	جایگاه بلند شیخ نزد میرزای شیرازی.....
۴۷	اهتمام شیخ به ترویج رهبری و مرجعیت میر.....

بخش دوم: فرزندان و احفاد/۵۱

بخش سوم: آثار و تألیفات/۶۵

۶۷	مقدمه.....
۷۴	آثار و تألیفات شیخ شهید.....
۷۵	سبب تألیف.....
۷۵	منابع.....
۸۴	دربارۀ رسالۀ المشتق.....
۸۷	دربارۀ تذکرۀ العاقل.....
۹۱	فعالیت های علمی دیگر.....
۱۱۳	اجازات.....
۱۱۳	اجازۀ محدث نوری به شیخ فضل الله.....
۱۱۶	اجازات شیخ فضل الله به دیگران.....

۱۱۹	کتاب «در محضر شیخ فضل الله نوری»
۱۲۰	نامه‌ها
۱۲۲	کتابهایی که شیخ استنساخ کرده است
۱۲۴	اشعار
۱۳۱	اشعار عربی شیخ شهید

بخش چهارم: جایگاه علمی و اخلاقی/۱۳۵

۱۳۷	الف) منزلت و جامعیت علمی
۱۴۳	شاگردان شیخ
۱۴۷	ب) اتصال بیکو
۱۴۷	۱. پاکیزه‌سازی و سلامت جسم
۱۴۹	۲. دلسوزی و غم‌خواری
۱۵۴	۳. عفو و گذشت و سبب
۱۵۹	۴. اراده استوار و پایداری کوفته‌آباد راه عقیده
۱۷۴	۵. شجاعت و شهامت شگرف
۱۸۱	۶. تفویض امور به خدا
۱۸۴	۷. عشق به حق و ارادت به ساحت آل الله
۱۸۹	دفاع از حضرت ولی عصر (عجل الله فرجه)
۱۹۰	۸. عدالت و دقت قضایی
۱۹۳	نمونه‌ای از قاطعیت شیخ در احقاق حق
۱۹۷	برخورد با دانه درشته‌ها
۱۹۸	پیشگیری از سوءاستفاده
۲۰۰	اتقان و پختگی در نگارش

بخش پنجم: اقتدار و قاطعیت در مقابله با ناملازمات/۲۰۳

۲۰۵	اقتدار و قاطعیت شیخ در مقابله با ناملازمات
۲۰۷	نقش آفرینی در نهضت‌های ضد استبدادی و عزل حکام جور

بخش ششم: محبوبیت و نفوذ عمیق در بین مردم/۲۱۳

۲۱۵	محبوبیت و نفوذ عمیق در بین مردم
-----	---------------------------------

۲۱۷	موقعیت والای شیخ در بین رجال بزرگ عصر
۲۲۵	محبوبیت نزد عالمان و ارسته

بخش هفتم: زمان آگاهی شیخ/ ۲۳۵

۲۳۷	مالی سی سال قبل، به درد امروز نمی خورد.
۲۴۰	شناخت ژرفای مکاتب غربی
۲۴۷	دورنگری و ژرفاندیشی در ماجرای مشروطه.
۲۵۷	سه رکن اندیشه سیاسی شیخ
۲۵۷	رکن اول: استقلال
۲۵۹	۱. وارد سلطه سیاسی استعمار
۲۶۲	۲. طرد سلطه اقتصاد استعمار
۲۶۷	۳. طرد سلطه فرهنگ، گانه برکشور اسلامی
۲۶۹	رکن دوم: عدالت و حقوق مساوی
۲۷۱	عدالت خانه، مهار خودداریهای شاه و دولت
۲۷۲	قانون خواهی و قانونمداری شیخ
۲۷۷	نه مشروطه، نه استبداد، بلکه عدالت اسلام
۲۷۸	عدالت، معشوق دلربای شیخ
۲۸۰	رکن سوم: حاکمیت اسلام
۲۸۲	یکسانی شاه و رعیت در برابر حکم اسلام
۲۸۴	دیدگاههای دیگر شیخ
۲۸۶	۱. آزادی
۲۸۷	معانی آزادی و دیدگاه شیخ فضل الله
۳۰۵	۲. مساوات
۳۰۶	معانی مساوات و دیدگاه شیخ فضل الله
۳۱۶	دو نکته کلیدی در دیدگاه شیخ
۳۱۶	یکم: کمال و جامعیت قانون اسلام
۳۲۱	دوم: ولایت فقهای جامع الشرایط
۳۲۵	ایرادات شیخ فضل الله به مجلس اول
۳۲۵	۱. نحوه انتخاب و کلا
۳۲۷	۲. انفعال اکثریت مجلس در برابر اقلیت تندرو

- ۳۳۱ نمونه هایی از اعمال نفوذ اقلیت.
- ۳۳۲ ۳. عدم ملاحظه شرایط فرهنگی و اجتماعی

بخش هشتم: از قیام تا صعود/۳۳۹

- ۳۴۱ ۱. نهضت تحریم: دفع نفوذ استعمار
- ۳۴۲ نقش سه گانه شیخ در نهضت تحریم
- ۳۴۲ ۱. مجرای ارتباطی میرزای شیرازی
- ۳۴۷ ۲. خُشتی سازی تبلیغات سوء بر ضد جنبش
- ۳۵۲ ۳. تبیین هویت مذهبی نهضت
- ۳۵۶ جنبش تنباکو، زمینه ساز نهضت مشروطه
- ۳۵۸ ۲. عزل امیر: سلطان زمینه سازی برای روی کار آمدن «خیرالموجودین» ها
- ۳۶۳ ۳. عدالت خانه: مبارز قانونمندان شاه و دولت
- ۳۸۰ ۴. مشروطه مشروعه: مکتب دموکراسی اروپایی با لگام شریعت
- ۳۹۲ ۵. تحریم مشروطه: تلاش برای احیای عدالت خانه

بخش نهم: چرا شیخ از محمد علی شاه حمایت کرد؟/۴۰۵

- ۴۰۷ قراردادی برای تسخیر ایران!
- ۴۰۹ تدریوها، زمینه ساز اشغال کشور
- ۴۱۲ مقابله با استراتژی شیطانی استعمار
- ۴۱۶ مخالفان شیخ هم، به حرف او رسیدند
- ۴۱۷ موضع یکسان شیخ فضل الله و شهید مدرّس
- ۴۱۹ راز کتمان شده: تبانی روس و انگلیس
- ۴۲۳ تمایل روسها به عزل شاه

بخش دهم: پایداری تا پای دار/۴۳۱

- ۴۳۳ امتناع از پناهندگی به سفارتخانه های خارجی
- ۴۳۴ گزارش جمعی از معاصران
- ۴۳۴ ۱. ملا علی مدرّس
- ۴۳۵ ۲. حاج سید فخرالدین جزایری
- ۴۳۷ ۳. امین الشرع خویی

۴۳۸	۴. ضیاء الدین دُرّی اصفهانی
۴۳۹	۵. شیخ محمد مردوخ
۴۴۰	۶. ملا محمد جواد صافی گلپایگانی
۴۴۳	۷. حاج میرزا عبدالله شُبوحی
۴۴۴	۸. مدیر نظام نوابی
۴۴۵	۹. سید محمد علی شوشتری
۴۴۷	۱۰. حاج شیخ حسین لنکرانی
۴۴۸	۱۱. حاج میرزا محمد حسین مسجد جامع
۴۴۸	مرگ در «عقیقه»
۴۵۳	گزاش «اشواری» در لحظات آخر
۴۵۳	۱. مهدی ملکی
۴۵۴	۲. احمد کسروی
۴۵۴	۳. اسماعیل امیر خوری
۴۵۴	۴. احمد پژوه
۴۵۵	۵. آیه الله حاج شیخ مهدی مازندرانی
۴۵۵	۶. فرخ دین پارسای
۴۵۷	۷. مدیر نظام نوابی
۴۵۹	۸. قهرمان میرزا عین السلطنه
۴۶۰	۹. میرزا حسن جابری اصفهانی
۴۶۱	۱۰. دکتر شمس الدین نذرکیا
۴۶۳	وصیتنامه شیخ در تحصن حضرت عبدالعظیم علیه السلام

بخش یازدهم: در سوک شیخ / ۴۶۹

۴۷۱	۱. داوری منفی تاریخ درباره قاتلان شیخ
۴۷۲	۱-۱. دکتر محمد اسماعیل رضوانی
۴۷۳	۱-۲. ابراهیم صفایی
۴۷۳	۱-۳. مهدی بامداد
۴۷۴	۱-۴. دکتر ناصر تکمیل همایون
۴۷۴	۱-۵. عبدالله مستوفی
۴۷۴	۱-۶. قهرمان میرزا عین السلطنه

۲. اندوه شدید عالمان در سوگ شیخ..... ۴۷۵
- ۱-۲. آخوند خراسانی صاحب کفایه..... ۴۷۷
- ۲-۲. آیه الله شیخ عبدالله مازندرانی..... ۴۸۰
- ۲-۳. آیه الله میرزا محمدحسین نائینی..... ۴۸۱
- ۲-۴. آیه الله سید محمد طباطبایی..... ۴۸۱
- ۲-۵. آیه الله سید عبدالله بهبهانی..... ۴۸۲
- ۲-۶. ثقة الاسلام تبریزی..... ۴۸۳
- ۲-۷. آیه الله آقا نجفی اصفهانی..... ۴۸۴
- ۲-۸. سید احمد طباطبایی یزدی..... ۴۸۵
- ۲-۹. آیه الله آخوند ملا محمد آملی..... ۴۸۶
- ۲-۱۰. آیه الله حاج شیخ روح الله قزوینی (دانیلی)..... ۴۸۹
- ۲-۱۱. آیه الله حاج شیخ مهدی مازندرانی..... ۴۹۰
- ۲-۱۲. حجة الاسلام صیاء الله دُرّی اصفهانی..... ۴۹۰
- ۲-۱۳. آیه الله سید محمد امام زاده امام جمعه تهران در مشروطه دوم..... ۴۹۰
- ۲-۱۴. آیه الله آقا سید محمد ضابطی کاشانی..... ۴۹۳
- ۲-۱۵. آیه الله حاج شیخ محمد هاشم تبریزی..... ۴۹۴
- ۲-۱۶. آیه الله آقا سید محمد مهدی موسوی اصفهانی..... ۴۹۵
- ۲-۱۷. آیه الله شیخ محمد حرزالدین..... ۴۹۵
- ۲-۱۸. آیه الله حاج شیخ عبدالنبی نوری..... ۴۹۶
- ۲-۱۹. آیه الحق آقا شیخ مرتضی زاهد..... ۴۹۶
- ۲-۲۰. آیه الله شیخ محمد تقی آملی..... ۴۹۷
- ۲-۲۱. آیه الحق حاج شیخ عباس قمی..... ۴۹۹
- ۲-۲۲. آیه الله سید محمد تقی خوانساری..... ۵۰۰
- ۲-۲۳. آیه الله حاج سید احمد زنجانی..... ۵۰۰
- ۲-۲۴. آیه الله میرزا محمد علی مدرّس تبریزی..... ۵۰۰
- ۲-۲۵. آیه الله غروی کاشانی..... ۵۰۲
- ۲-۲۶. آیه الله حاج میرزا ابوالحسن رفیعی قزوینی..... ۵۰۴
- ۲-۲۷. شهید نواب صفوی و حکومت اسلامی..... ۵۰۴
- ۲-۲۸. علامه امینی..... ۵۰۵

۵۰۶	۲- ۲۹. آیه الله حاج شیخ محمدعلی اراکی
۵۰۷	۲- ۳۰. آیه الله حاج شیخ بهاء الدین محلاتی
۵۰۸	۲- ۳۱. امام خمینی
۵۱۱	۲- ۳۲. استاد شهید مرتضی مطهری
۵۱۲	۲- ۳۳. آیه الله سید محمود طالقانی
۵۱۲	۳. سوکت سرود شاعران در مرگ شیخ
۵۱۳	۳- ۱. حبیب الله نیر
۵۱۳	۳- ۲. ادب پیشاوری
۵۱۴	۳- ۳. میرزا افعلی صدر الافاضل
۵۱۸	۳- ۴. آیه الله شیخ محمدعلی اردوبادی
۵۱۹	۳- ۵. شیخ اسامه حکیم قمشای (متخلص به دیوانه)
۵۱۹	۳- ۶. صفایی ملایری
۵۲۰	۳- ۷. ژولیده
۵۲۰	۳- ۸. سید محمود بغدادی
۵۲۱	۳- ۹. میرزا ابوالقاسم طرب اصفهانی

بخش دوازدهم: دست انتقام الهی/ ۵۲۳

۵۲۷	۱. سپهدار ننگابنی
۵۲۹	۲. سردار اسعد بختیاری
۵۳۰	۳. بیرم خان

کتابنامه/ ۵۳۷

پیوستها/ ۵۶۹

۵۷۱	(۱) سالشمار شیخ فضل الله نوری
۵۹۳	(۲) جنگ بیاض شیخ فضل الله نوری
۶۱۹	(۳) نگاه دوم یا سر دار (شهید هرگز نمی میرد)
۶۲۹	آشنایی با منابع این کتاب
۶۳۷	سر اعدام شیخ فضل الله نوری

- ۶۴۰..... گزارش مدیر نظام از روزهای تنهایی شیخ فضل الله نوری
- ۶۴۴..... جزئیات دستگیری و محاکمه حاج شیخ فضل الله
- ۶۵۱..... چگونگی اعدام شیخ فضل الله و رفتار کشتندگان با جسد وی
- ۶۶۳..... تصمیم پیرم برای سوزاندن جسد شیخ و ممانعت نایب السلطنه
- ۶۶۸..... چگونگی انتقال جسد شیخ فضل الله به قم
- ۶۷۰..... ترور ناموفق شیخ فضل الله توسط کریم دواتچی
- ۶۷۳..... پرسش و پاسخ‌هایی درباره شخصیت و افکار شیخ فضل الله نوری
- ۶۸۷..... دسته‌بندی اسناد مربوط به شیخ فضل الله و نقد برخی از تواریخ مشروطه
- ۷۱۳..... (۴) حدشناسی شیخ فضل الله نوری
- ۷۱۵..... بخش اول: کتابهای مستقل
- ۷۴۵..... بخش دوم: کتابهای مشتمل
- ۷۹۷..... بخش سوم: مقالات، جرائد و مجلات
- ۸۳۳..... (۵) برگه از کتاب امداد الاحیاء و گزارشی از مشروطه
- ۸۴۵..... (۶) شیخ فضل الله نوری رنگارنگ سید محمدعلی مبارکه‌ای (م ۱۳۶۵ ق)
- ۸۴۹..... (۷) شیخ فضل الله نوری از نگاه شیخ محمدعلی اردوبادی (م ۱۳۸۰ ق)
- ۸۵۱..... (۸) سخنان حضرت آیه الله شبیری زنجانی درباره شیخ فضل الله نوری
- ۸۵۱..... شاگرد میرزای شیرازی
- ۸۵۱..... حاجی نوری و شیخ فضل الله
- ۸۵۲..... نپذیرفتن بیرق کفر
- ۸۵۲..... آغاز اختلاف
- ۸۵۳..... پیش‌گویی آخوند ملافتحعلی
- ۸۵۸..... ایشان خود ما هستند
- ۸۶۱..... (۹) سخنان حضرت آیه الله سبحانی درباره شیخ فضل الله نوری
- ۸۷۱..... (۱۰) شیخ فضل الله نوری در کلام امام خمینی

مقدمه حضرت آیه الله سبحانی (دامت برکاته)

بسم الله الرحمن الرحيم

آیه الله شیخ فضل الله نوری

شهید راه فضیلت و ارزشها

در رهگذر تاریخ، دو گروه پیوسته با وسایل گوناگون روز، مدافع ارزشها بوده‌اند:

۱. مجاهدان راه حق با سلاحهای سبک و سنگین.

۲. عالمان دلسوز و جانبدار قلم و زبان.

جهادگران در اردوگاه‌های ویژه خویش عمری با ادوات دفاع سر و کار داشته و پیوسته می‌کوشیدند توان دفاعی خود را در برابر هجوم دشمن بالا ببرند. و عالمان دینی در مدارس و مراکز آموزشی به کسب علم و دانش پرداخته و می‌کوشیدند که بر بصیرت و آگاهی خود و آگاهی مردم بیفزایند و کار هر دو گروه در پیشگاه خدا ارزشمند و پاداش‌دار است.

پیامبر خدا ﷺ در یکی از سخنان خود فعالیت‌های هر دو گروه را ارج می‌نهد و می‌فرماید: «ثَلَاثَةٌ تَخْرُقُ الْمُحْجَبَ وَتَنْتَهِي مَا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ: صَرِيرُ أَقْدَامِ الْعُلَمَاءِ، وَطَأُّ أَقْدَامِ الْمُجَاهِدِينَ، وَصَوْتُ مَغَازِلِ الْمُحَصِّنَاتِ»^۱ سه چیز است که حجابها را پاره کرده و به پیشگاه عظمت خدا می‌رسد:

۱. صدای گردش قلم‌های دانشمندان به هنگام نوشتن.

۲. صدای گام‌های مجاهدان در میدان جهاد با دشمنان.

۳. صدای چرخ نخریسی زنان پاک دامن.

۱. الشهاب فی الحکم والآدب، ص ۲۲.

توگویی بخش نخست ناظر به اصل فرهنگی، بخش دوم ناظر به اصل نظامی، بخش اخیر راجع به اصل اقتصادی است که هر سه، پایه‌های اجتماعی پرتحرک را تشکیل می‌دهند.

جهادگران پاسی از عمر خود را در راه مبارزه با باطل گرایان سپری می‌کنند و احیاناً با نوشیدن جام شهادت، خدمات خود را جاودانه می‌سازند. دانشمندان نیز عمری در راه آموزش و پرورش گذرانده و سرانجام با خاموش شدن چراغ عمر به لقاء الله می‌پیوندند. آنجا که درباره شیوه زندگی هر دو گفته شد یک ضابطه غالبی است ولی گاهی هم عالمان یمنی با قلم و بیان از ارزشها دفاع نموده و سرانجام با شهادت افتخار می‌آفرینند.

قهرمان کفار ما حرم آیه‌الله شیخ فضل الله نوری (۱۲۵۹ - ۱۳۲۷ق) از علمای بزرگ شیعه است که ترانس در دو جبهه افتخار آفرین باشد. او پس از گذراندن تحصیلات عالی و نیل به درجه اجتهاد در مراکز علمی سامرا و نجف اشرف به تهران بازگشت و به تعلیم و تربیت، تالیف و تصنیف و خدمات دینی اشتغال ورزید و آتی از دفاع از اصول اسلام و جلوگیری از انحراف و کج رویها غفلت نکرد.

آثار علمی که از این راد مرد الهی باقی مانده حاکم از بحر وی در فنون گوناگون بالاخص در فقه و فقهات و استنباط احکام است. اشعار نیز لطیف او از یک جهان عشق به اهل بیت علیهم السلام حکایت کرده و از قریحه شیرین خبر می‌دهد.

آنگاه که نوعی بیداری در جامعه ایرانی پیدا شد و اینکه نظام استبدادی مایه ظلم و ستم بر مردم است و بهتر است مجلسی (عدالتخانه) به نمایندگی از مردم تشکیل شود و دولت از این مجلس الهام بگیرد، خود در این موضوع پیشگام بوده و از آن جانب‌داری کرد. و آنگاه که احساس کرد انقلاب از مسیر خود منحرف شده و فرصت‌طلبان و نوکران همان استبداد بار دیگر می‌خواهند بر مردم حکومت کنند و نظامی بر پایه نظام غربی و دور از برنامه‌های اسلامی پی‌ریزی نمایند شدیداً با آن مخالفت کرد.

تلاش او برای تشکیل مجلس برای خدا بود و کناره گیر او از همکاران پیشین نیز برای خدا و در حقیقت مصداق بارز این کریمه: ﴿قُلْ إِنَّمَا أَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مَشْنِي وَفَرَادَى﴾^۱.

کراراً مخالفان، او را به ترور و مرگ تهدید کرده و احیاناً او را هدف قرار دادند اما او از نظر صلابت و مقاومت در راه خدا کوچکترین سازش از خود نشان نداده، و از راه خود، سر سوزنی کنار نرفت. او سراپا تقوا و پیراستگی، زهد و وارستگی از دنیا، یار و یاور مستضعفان، معلم دانش آموختگان علوم دینی بوده و نقطه ضعفی در صفحه زندگی او وجود نداشت. او در زندگی فقط یک گناه داشت، و آن اینکه برنامه‌های اصلاحی و دینی را مزاحم منافع فرصت‌طلبان و الحادگرایان بود، از این جهت در یک بیدادگرانه‌ی آمراسی او را محکوم به اعدام کرده و در روز ۱۳ رجب ۱۳۲۷ به دار آویختند.

منقول است که شیخ رحمه الله به هنگام ان‌الخن طناب به گردش به این بیت ترنم کرده است: با مسجد و منبر نبود دعوی توحید و منزلت مردان موحد سر دار است یعنی مردان موحد تنها به بیان احکام و منارف بسنده نمی‌کنند بلکه اگر حفظ شریعت و ارزشها در گرو نوشیدن شربت شهادت باشد، پیش از آن می‌روند، و مرحوم شیخ مصداق اتم این بیت بوده است.

مرحوم سید احمد رضوی معروف به ادیب پیشاوری (م ۱۴۹۰ هـ) سرودن قصیده‌ای زیبا، در سؤك شهید راه ارزشها نشسته و به صورت ادیبانه و عارفانه کیفیت صعود و نزول روح و جسد شیخ را چنین وصف می‌کند:

هَمَّتْ عِظَامُكَ أَنْ تَشَابِعَ رَوْحَهَا	يَوْمَ الزَّماعِ إِلَى الْجَنانِ رَحِيلاً
فَتَصَّعَّدَتْ مَعَهُ قَلِيلاً ثُمَّ مَا	وَجَدْتُ لِسَنَةِ رُئُوسِهَا تَبْدِيلاً
فَالرُّوحُ رَاقٍ وَالْعِظَامُ تَنْزَلَتْ	كَالآيَةِ الْيُوحَى بِهَا تَنْزِيلاً ^۲

۱. سبأ (۳۴)، آیه ۴۶.

۲. شهداء الفضيلة، ص ۳۵۸.

ما بیان نکات روحانی و عارفانه این سه بیت را به خواننده گرامی واگذار می‌کنیم.

کتاب پیش روی شما اثر ارزشمند مورخ محقق و سخت‌کوش و واقع‌گرا، مرحوم حجة الاسلام جناب آقای ابوالحسنی (منذر) است که او هم به احتمال قوی در راه دفاع از اسلام و تشیع شربت شهادت نوشید. او فرزند معنوی اینجانب بود و سالها در مؤسسه امام صادق (علیه السلام) همکاری صمیمانه داشت و مرگ شهادت‌گونه او داغی بر دوستان و علاقه‌دان دارد.

این تریک همان اطلاعات صحیح از زندگی مرحوم شیخ فضل الله نوری و خدمات او و تاریخ مشروطیت و آراء موافقان و مخالفان است و اسرار تحت پرده را رو کرده و با خامه قوی و نیرومند توانسته است پرده‌های تعصب را بالا بزند و سیمای حق را آشکار سازد. اینجانب درود خور و به روح مرحوم منذر فرستاده و از جناب حجة الاسلام والمسلمین آقای حاج شیخ رضا استازی صمیمانه تشکر نموده که به نشر این اثر اقدام نموده‌اند. ناگفته پیداست جناب مختاری در راه نشر علم و تاریخ، فردی ستوده و دارای درجه ممتاز است.

قم
مؤسسه امام صادق (علیه السلام)
دفتر تبلیغات اسلامی
۲ ربیع الأول ۱۴۱۴ ق
برابر
۱۳۹۳/۱۰/۴ ش

الحمد لله رب العالمين،

والصلاة والسلام على سيدنا ونبينا أفضل الخلائق أجمعين
وعلى وصيه علي أمير المؤمنين وعلى الأئمة المعصومين من آل
الطيبين الطاهرين ولا سيما الإمام المهدي الذي يملأ الأرض قسطاً وعدلاً

یکی از طرح‌های گسترده و درازدامن مؤسسه کتاب‌شناسی شیعه، طرح «بزرگان شیعه» به فارسی و «أعلام الشيعة» به عربی است. در این طرح، از میان دانشوران بزرگ تاریخ شیعه که در حفظ و پاسداری از حریم وسیع و گسترش آن به گونه‌های مختلف نقش اساسی و بارزی داشته‌اند، بیش از یکصد تن از برجسته‌ترین و تأثیرگذارترین آنها انتخاب، و سرگذشت، آرا و اندیشه‌ها، آثار علمی، فعالیت‌های اجتماعی و سایر امور مربوط به هر کدام در کتابی مبسوط منتشر می‌شود. از آنجا که حق این شخصیت‌ها به دلیل دامن‌دار بودن مباحث و کثرت آثار آنان - در دانشنامه آثار شیعه (تاریخ التراث الشيعي) - طرح دیگر مؤسسه کتاب‌شناسی شیعه، ادا نمی‌شود، برای هر کدام یک جلد اختصاص می‌یابد. این طرح، هم ارزش مستقل دارد و هم پשתوانه و پرونده علمی دانشنامه آثار شیعه محسوب می‌شود.

یکی از بزرگانی که به دلایل متعدد، از جمله نقش بسیار برجسته در قضایای مشروطه، و نوعی نمایندگی از میرزای بزرگ شیرازی (م ۱۳۱۲) در بهران و خدمات فراوان و سرانجام شهادت غریبانه در راه مشروطه مشروعه، مشمول این طرح است، آیه‌الله شهید شیخ فضل‌الله نوری (م ۱۳۲۷) است.

نقش برجسته این شخصیت و تبیین منصفانه آن به گونه‌ای موجز و فشرده در بیانات مقام معظم رهبری حضرت آیه‌الله خامنه‌ای (دام ظلّه العالی) آمده است که آن را زینت بخش این مقدمه می‌کنیم:

در آغاز حادثه مشروطیت، دو گرایش در مقابل هم قرار گرفتند یکی گرایش به اسلام و حاکمیت قرآن و بنای اسلامی جامعه به رهبری علمای دین و دیگری گرایش به فرهنگ غربی و تمدن وارداتی بیگانه و نوعی فریفتگی به مفاهیم ناآشنا و بیگانه از

مردم ما و [در نتیجه] دوری از اسلام به رهبری جمعی از روشنفکران و تحصیلکردگان غرب و فریفتگان فرهنگ غربی.

این دو جریان در اوّل مشروطه در مقابل هم ایستاده بودند و صف آرایی می کردند. البته وقتی ما با یک دید کلی نگاه می کنیم، این دو جریان را واضح می بینیم اما اگر نزدیک برویم و [جریانات را] بشکافیم در هر جریانی بخشهای خالص و نیمه خالص و شاید ناخالص هم پیدا می کنیم. اما در کل این دو جریان به صورت برجسته در مقابل هم قرار داشتند.

یقیناً اگر علما نبودند نهضت مشروطیت به وجود نمی آمد [این جنبش] با انگیزه مسلمانان شروع شد. مرحوم آیه الله نائینی (رضوان الله تعالی علیه) که کتاب تنبیه الامة و تنزیه الملة را در باب مشروطیت نوشتند، برای این نوشتند که مبنای اسلامی مشروطیت را بنا کنند. مرحوم آخوند خراسانی و بقیه علمایی که از پیشروان مشروطه بودند فکر می کردند مشروطیت حرکتی در جهت اسلامی بودن است، همان گونه که خود مرحوم شیخ فضل الله نوری هم جزء همین عده و از علاقمندان به آزادی و مشروطیت بود. البته یک عده از علما هم مخالف بودند که به غلط از مخالفت آنها به طرفداری از استبداد تعبیر می کنند. در حالی که به هیچ وجه این طور نبود. بلکه آنها از آینده این مشروطیتی که بطن و حقیقت آن را نمی شناختند بیمناک بودند. حالا این بیمناکی بجا بود یا بجا نبود یا این که تکلیف علمای آن روز چه بود، فعلاً در این زمینه بحثی انجام نمی دهیم. به هر حال آنان در آن مقطع کاری می کردند که تصور می نمودند تکلیفشان است، ما هم در صدد تحلیل این بخش از قضیه نیستیم. اما شکی نیست که اگر علما، پیشروان مشروطیت نبودند امثال تقی میر و چند نفر فرنگی مآب از خارج برگشته و تحصیلکرده غرب نمی توانستند مشروطیت را در میان مردم جا بیندازند و نیروهای مردم را در خدمت این حرکت بزرگ قرار دهند. این یک طرف قضیه بود. البته در این حرکت یک عده افرادی که گرایش و عقیده دینی نداشتند و تحت تأثیر فرهنگ غرب بودند شرکت و دخالتی داشتند و بعضی از افراد بی تفاوت هم بودند، بعد از آنکه مشروطیت بر سرکار آمد این دو جریان درست روبه روی هم قرار گرفت.

شهید آیه الله شیخ فضل الله نوری مظهر جریانی است که در مقابل انحراف مشروطیت ایستاد. بنده به دلیل همین خصوصیت از شیخ شهید نوری با همه وجود

دفاع می‌کنم. طبیعی است که ما نمی‌خواهیم بگوییم شیخ نوری (رضوان الله علیه) در همه موضوعگیری‌ها و حرکات و گفته‌هایش صد درصد بر طبق مصلحت رفتار کرده، نه، ممکن است یک جا هم چیزی را درست تشخیص نداده باشد؛ اما این حقیقت فراموش نشدنی است که مرحوم شیخ فضل الله نوری شهید ابقاء اسلام در محتوای مشروطیت شد. مشروطیت از آغاز با انگیزه اسلامی به وجود آمده بود و نقطه مقابل آن هم جریان غرب‌زده متمایل به فرهنگ غرب بود که نه تنها از اسلام خوششان نمی‌آمد بلکه حتی حاضر بودند برای مبارزه با اسلام به هر حرکت پست و دناست‌آمیزی هم تن بدهند. در قنایای مشروطیت این کار را کردند، با قدرتها ساختند، با سفارتخانه‌ها ساختند، کارهای استکبارانه انجام دادند، دستها به خون آلوده کردند برای این که دین و علمای دینی بر سر کار نیایند. این ماجرای شهید شیخ فضل الله نوری است.^۱

چند سال پیش از ارتحال محب صادق اهل بیت (علیهم‌السلام)، پژوهشگر سخت‌کوش، نویسنده توانا و غیور، مؤرخ شهیر و حق‌جو، حجة الاسلام آقای علی ابوالحسنی (طیّب الله ثراه و جعل الجنة منقلبه ومثواه) از ایشان خواستم سرک‌است شیخ شهید آية الله شیخ فضل الله نوری را برای درج در سلسله «بزرگان شیعه» بنویسد. ایشان هم با اشتیاق فراوان پذیرفتند و حاصل و فشرده یک عمر پژوهش و مطالعه درباره ایشان را در قالب این کتاب آماه کردند و پس از ارزیابی اثر به وسیله دو تن از فضلا و اعمال ملاحظات آنان را تأیید نمونه و ویرایش کتاب، در غروب غمبار چهارشنبه ۱۳۹۰/۱۲/۳ ش در ۵۶ سالگی بدرود حیات رفتند. پیکر ایشان پس از ادای نماز به امامت حضرت آية الله صافی گلپایگانی و با حضور سرور آية الله سبحانی در قبرستان باغ بهشت قم در مقبرة العلماء مأوی گرفت.

ایشان با پیشنهاد مؤسسه کتاب‌شناسی مبنی بر افزودن مطالبی به کتاب درباره خاندان و آثار علمی شیخ شهید موافقت کردند. از این رو دو بخش «فرزندان و احفاد» (ص ۵۱-۶۴) و «آثار و تألیفات» (ص ۷۴-۱۳۲) به قلم عده‌ای از همکاران به کتاب افزوده شد. همچنین برای غنای بیشتر کتاب علاوه بر افزودن منابعی در پانوشتها، ده پیوست و اسناد و تصاویر از ص ۵۶۹ تا آخر کتاب/ضمیمه کتاب شد.

۱. تندیس پایداری، یادمان سالروز شهادت آية الله شیخ فضل الله نوری، مردادماه ۱۳۸۰، ص ۳.

بجرات می‌توان گفت جامع‌ترین و دقیق‌ترین اثر سرگذشت شیخ شهید اثر حاضر است. هر چند تاکنون کتابها و مقالات بسیاری درباره‌ی ایشان منتشر شده که در پیوستهای همین کتاب معرفی شده‌اند، اما اثر حاضر مشتمل بر پاره‌ای از اسناد و مطالب نویافته و برخی آثار ایشان مانند جنگ و تصحیح برخی خطاهای منابع از جمله اسناد رساله‌المشتق به شیخ شهید است. معرفی دقیق آثار علمی، مآخذشناسی تفصیلی، سال‌شمار زندگی و سفرها، نظریات علمی و سیاسی شیخ شهید درباره مشروطه و انظار بزرگان درباره‌ی ایشان را می‌توان در این کتاب یافت.

در اینجا از همه‌ی کسانی که برای به سامان رسیدن این اثر همراهی و همکاری کرده‌اند سپاسگزار می‌کنیم بویژه از حضرت آیه‌الله سبحانی برای نوشتن مقدمه و مطالعه‌ی کتاب پیش از چاپ و تذکر چند نکته؛ شاعر گرانمایه جناب آقای سیدعلی موسوی گرمارودی برای تصحیح آثار کتاب؛ مورخ گرامی جناب آقای موسی حقانی برای مطالعه کتاب و یادآوری نکته‌های اصلاحی حضرت حاج آقا سیدابوالحسن علوی و محمدصادق مزینانی برای ارزیابی کتاب؛ حجة الاسلام سید عباس رضوی فدکی برای نگارش پیوست چهارم؛ حجة الاسلام مدی کرپاسی برای تحقیق جنگ شیخ که برای نخست‌بار در اینجا به چاپ می‌رسد؛ فاضل محترم حضرت آقای محمود ملک‌ی برای تدوین مطالب مربوط به دو بخش «فرزندان و احفاد» و «آثار و تألیفات»؛ همکار ارجمند و پرتلاش جناب آقای عبدالحسین طالعی برای فراهم آوردن اسناد؛ فاضل باذوق جناب آقای سیدرضا باقریان برای یکسان‌سازی ارجاعات و تکمیل کتابخانه؛ فرزند پرتلاش و فاضل مرحوم مؤلف برای مطالعه کتاب پیش از چاپ و پیشنهادهای مفید از جمله انتخاب نام کتاب؛ جناب آقای ابوالقاسم آرزومندی که کتاب را ویراستند؛ و سرانجام همکاران محترم آقایان سید محمدحسینی، قربان مخدومی، جواد قربانی و نادربرقی که به تکمیل اماده سازی آن تلاش کردند.

«دعویهم فیها سبحانک اللهم و تحیتهم فیها سلام و آخر دعویهم أن الحمد لله رب العالمین».

علی اکبر زمانی‌نژاد

مسئول طرح «بزرگان شیعه»

قم

۱ / ربیع الآخر / ۱۴۳۷ = ۲۳ / ۱۰ / ۱۳۹۴ ش

مدیر مؤسسه کتاب‌شناسی شیعه

رضا مختاری